

ností jako přípravou na Setkání. Při ní se vnitřní síly soustřeďují k jádru; všechno, co se je snaží rozptýlit, je vtaženo do okruhu jejich moci a bytost dlí v plné soustředěnosti připravena na Setkání. To je podle Bubera příprava užitečná. Bez vnitřní kázně není člověk schopen duchovního díla. Ale pak se musí rozhodnout, zdali je to pouhá příprava nebo dostačující konec cesty. Pro Bubera není rozhodující mystický zážitek sám, nýbrž to, zdali se v jeho síle vrátím do služby Bohu i všemu stvoření, zdali mne tedy Setkání aktivizuje k dílu lásky – či ochromuje, kvietizuje a vede k utkvívání v sebeponoření. Jinak řečeno, záleží na tom, nakolik je soustředění na zážitky a na niterné náboženské zkušenosti jen zjemněle obměněným, jakoby predestilovaným lpěním na vlastním já.

Celá řada dalších pojmů, užívaných v religionistice, je osvětlena ve třetí části této práce, na kterou zde odkazujeme.

## V. TRÍDĚNÍ NÁBOŽENSTVÍ

### 1. Hlediska

V třídění náboženství není mezi religionisty shoda. Různí badatelé nadřazují při třídění různá hlediska:

#### a) Hledisko geografické

Třídí náboženství podle zemí, kde se vyskytují. Je to poměrně snadné a přehledné pro náboženství národní, nesnáze vzniká při náboženstvích světových či při migracích národnostních skupin.

#### b) Hledisko etnografické

Třídí náboženství podle kmenů, národů a plemen či ras. Je méně vhodné, vyhovuje v podstatě jen pro neliterární kmeny a skupiny, kde se ještě kryje kmen s kulturním okruhem a tím i s náboženstvím.

#### c) Hledisko genetické

Třídí náboženství podle odvození a původu. Vyhovuje sice požadavkům historiků a kulturních antropologů, ale v praxi je obtížně proveditelné, protože rekonstrukce vlivů různých oblastí, jejich priority a posloupnosti jsou leckdy jen hypotetické. Správné odvození, a tím i správné genetické utřídění, je nejjistější.

#### d) Hledisko sociologické

Třídí náboženství podle struktury společnosti (náboženství kmenová, státní a světová) nebo při podrobnějším třídění podle poměru náboženství ke společnosti. Užijeme-li tohoto hlediska, otevírají se pozoruhodné souvislosti: Ukazuje se, že některé typy náboženství se vyskytují jen v určitých společenských strukturách; v jiných se setkáváme jen s jejich zbytky, relikty. Tak např. fetišismus, dynamismus apod. se objevují především ve strukturách kmenových, zatímco polyteismus s monarchicky organizovaným panteonem je běžný ve společnostech žijících v monarchii či vůbec ve státech. I toto třídění má však své nesnáze; např. se nesnadně zařazují náboženství světová, která naopak společenské a politické formy nejednou přetvářela nebo i vytvářela (viz islám). Přes některé výhody ani toto třídění samo o sobě nestačí.

#### e) Hledisko morfologické

Třídí náboženství podle forem (z ř. *morfé*, tvar) a náboženských soustav. Pokoušeli se o ně někteří novější religionisté, ale nebylo příliš zřetelné a neprosadilo se. Leckdy se blížilo hledisku systematickému.

### f) Hledisko systematické (analytické)

Třídí náboženství podle vnitřní, organické souvislosti. Zde je problém v tom, že východisko pro vytvoření systému leží převážně v subjektivním přístupu badatele, zrcadlí jeho filozofické nebo i náboženské krédo a přináší tak sporné výsledky.

Souhrnem lze říci, že ani jedno hledisko samo o sobě nevyhovuje bezesbytku. V současné religionistice se proto často setkáváme s tříděním, které vzniklo kombinací několika hledisek. I v této práci užíváme takového eklektického a kombinovaného třídění; bude vyloženo v posledním odstavci této kapitoly.

## 2. Dosavadní pokusy o třídění náboženství

Návrhy, jak třídít náboženství, tu samozřejmě nemůžeme předložit všechny; dá se říci, že co badatel či škola, to vlastní třídění. Připomeneme však alespoň ta nejzávažnější, aby měl čtenář představu o složitosti problému.

### a) Dělení podvojně

Toto nejstarší a kdysi obecné dělení rostlo ze staré alternativy *vera aut falsa religio*, tedy náboženství „pravé“ – nebo „nepravé“, jinak křesťanské – či pohanské, zjevené – či nezjevené. Nebo také náboženství vzniknuvší samo od sebe, tedy přírodní či přirozené – proti náboženství založenému, tedy nadpřírodnímu a nadpřirozenému. Toto poslední podvojně třídění se už blíží tomu pojetí, podle něhož náboženství vzniknuvší sama od sebe, tedy přírodní, nemají valnou cenu: závažná jsou ta náboženství, která byla založena nějakou mravní osobností – Ježíšem, Buddhou, Muhammadem. Tato alternativa se někdy vyjadřovala dělením na náboženství rasová a náboženství osobnostní (buddhismus, křesťanství, islám, ale i židovství, založené prý Mojžíšem). A konečně toto dělení jaksi dozrává v podvojnosti náboženství polyteistických a monoteistických.

Jak problematická jsou taková podvojná dělení, není dnes nutno dokazovat. Novodobí religionisté je vesměs odmítají, především proto, že prejudikují hodnocení – vycházejí z předem zaujaté dogmatické pozice.

### b) Třídění filozofů

Jako příklad uveďme třídění proslulého německého filozofa Hegela, ukazující, jak si filozofové upravovali náboženství po svém, aby se jim hodila do jejich kategorií. Hegelovu třídění<sup>1</sup> nicméně nelze upřít jakýsi myšlenkový rozmach a originální vcítění alespoň do některých náboženských soustav:

1/ Podle O. Pertolda, *Základy všeobecné vědy náboženské*, 1920, s. 195–6.

## I. NÁBOŽENSTVÍ PŘÍRODNÍ (*Naturreligionen*)

1. **Bezprostřední náboženství** (kouzelnictví)
2. **Rozdvojení svědomí v sobě.** Náboženství substance
  - a) náboženství **pořádku** (*Religion des Masses*) – Čína
  - b) náboženství **fantazie** – bráhmánismus
  - c) náboženství **vnitřního bytí** (*Religion des Insichsein*) – buddhismus
3. **Náboženství v přechodu k náboženství svobody.** Boj subjektivnosti.
  - a) náboženství **dobra** nebo světla – Persie
  - b) náboženství **bolesti** – Sýrie
  - c) náboženství **hádky** – Egypt

## II. NÁBOŽENSTVÍ DUŠEVNÍ INDIVIDUALITY

1. Náboženství **vznešenosti** (*der Erhabenheit*) – židovství
2. Náboženství **krávy** – Řekové
3. Náboženství **účelnosti** neboli rozumu – Římané

## III. ABSOLUTNÍ NÁBOŽENSTVÍ (křesťanství)

Nedostatky Hegelova třídění jsou ovšem zřetelné. Nejenže některé systémy přetváří po svém, ale řadu jich vynechává (islám!) a samozřejmě vychází z obrazu, jaký předkládala religionistika před zhruba sto padesáti lety.

Jiné filozofické třídění z konce minulého století představuje E. von Hartmann.<sup>2</sup>

### I. NATURALISMUS

1. **Naturalistický henoteismus**
2. **Antropoidní zduševnění henoteismu**
  - a) estetické zjemnění – Řekové
  - b) utilitaristické zevšednění – Římané
  - c) tragicko-etické prohloubení – Germáni
3. **Teologické systematizování henoteismu**
  - a) naturalistický monismus – Egypt
  - b) polonaturalismus – Peršané

### II. SUPRANATURALISMUS

1. **Abstraktní monismus** neboli idealistické náboženství vykopení (*Erlösungsreligion*)
  - a) akosmismus – bráhmanské náboženství
  - b) absolutní iluzionismus – buddhistické náboženství
2. **Teismus**
  - a) primitivní monoteismus – proroci
  - b) zákonodárné náboženství, náboženství heteronomické (*Religion der Heteronomie*) – Mojžíš, islám
  - c) realistické náboženství vykopení – křesťanství

2/ *Das religiöse Bewusstsein der Menschheit im Stufengang seiner Entwicklung*, 1882, podle O. Pertolda, cit. dílo, s. 196–7.

I na Hartmannově třídění je zřetelné, jak zde filozof vládne nad religionistou, systém nad fakty.

### c) Třídění odborných religionistů

Tato třídění už vycházejí z konkrétní analýzy jednotlivých náboženství a jejich znaků. Jedno z prvních třídění tohoto druhu předložil H. Siebeck<sup>3</sup> a klonil se k němu i jeden z nejvýznamnějších religionistů z přelomu století, Chantepie de la Saussaye. Vypadá takto:

1. **Přírodní** náboženství, náboženství uznávání světa (*Weltbejahung* – tedy přesněji přitakání k světu, jaký je) bez etického určení – náboženství nekulturní.
2. Náboženství **mravnostní** (*Moralitätsreligion*) v různých stupních vývoje – většina náboženství národních předkolumbovské Ameriky, starého Orientu atd.
3. **Přechod** od náboženství **mravnostního** k náboženství **vykoupení** – židovství.
4. Náboženství **vykoupení**:
  - a) negativní – buddhismus,
  - b) pozitivní – křesťanství.
5. Návrat k náboženství **mravnostnímu** – islám.

Toto rozdělení už postihuje některé závažné aspekty, které zastává i soudobá religionistika, např. rozdíl mezi náboženstvími nepísemných národů, většinou kmenovými, a náboženstvími národními atd. Také však nevyhovuje zcela. Problémem jsou termíny *náboženství vykoupení*, *náboženství mravnosti* a ovšem i evolucionistické pozadí celé koncepce.

Druhou, ještě o něco vyzrálejší koncepci třídění náboženství předložil další proslulý religionista C. P. Tiele:<sup>4</sup>

#### I. NÁBOŽENSTVÍ PŘÍRODNÍ

1. **Polyzoický naturalismus** (vše živé) – hypotetický.
2. **Polydémonisticko-magické** náboženství s převládajícím animismem – divoši.
3. Vytříbené náboženství kouzelnické – **terioantropický polyteismus** (tedy moderním termínem šamanismus etc.):
  - a) neorganizované,
  - b) organizované.
4. **Antropomorfický polyteismus** – většina náboženství národních.

3/ In: Lehrbuch der Religionsphilosophie, 1893, podle O. Pertolda, cit. dílo, s. 198.

4/ In: Elements of the Science of Religion, 1897–9, podle O. Pertolda, cit. dílo, s. 198–9.

## II. NÁBOŽENSTVÍ ETICKÁ (spiritualisticko-etická, zjevená)

1. **Národní**, zákonodárná náboženství (tao, konfucianismus, bráhmánismus, mazdaismus, judaismus).
2. **Univerzalistická** náboženství společnosti (buddhismus, křesťanství).

Ani Tieleho třídění nevyhovuje však úplně, a tak lze ve 20. století pozorovat zřetelný odklon od morfologických, genetických i systematických třídění; přechází se na třídění geografická, kombinovaná eventuálně se zřetelem historickým. I když se někteří badatelé – většinou zastánci evolucionismu – snaží předložit alespoň jakés takés třídění genetické, často sami připouštějí, že je problematické. Příkladem je tu český religionista Otakar Pertold. Ve svých Základech všeobecné vědy náboženské<sup>5</sup> předložil sice vlastní pokus třídění, ale nakonec výslovně připomíná, že ani to není dokonalé. Pertold třídí náboženství takto:

- I. **NÁBOŽENSTVÍ PRVOTNÁ** (primární), taková, která vznikla z bezprostředního nazírání člověka na svět.
  1. **Nižší**, která nemají bájesloví (např. animismus).
  2. **Vyšší** – s bájeslovím.
- II. **NÁBOŽENSTVÍ DRUHOTNÁ** (sekundární) vznikla podle Pertolda jako výsledek lidské reflexe (dedukcí, indukci, fantazií).
  - 1) **Přirozená**, jež vznikla povlovným převratem v myšlení lidí. Sem řadí všechny typy polyteismu, ale také náboženství staroperské, bráhmánismus a židovství (?!).
  - 2) **Umělá**, jež vznikla náhlým převratem, reformátorskou činností zvláště vynikajících jedinců. Sem pak zařazuje velké soustavy světové a výslovně jmenuje buddhismus, křesťanství a islám.
- III. **NÁBOŽENSTVÍ TŘETÍHO STUPNĚ** (terciární), tj. náboženství lidová, založená na nesprávných indukciích a omylech vůbec.

### d) Třídění zeměpisné

Jeho příkladem je uspořádání velkého sborníku, který redigoval Chantepie de la Saussaye a který sice úvodem pojednává o náboženství přírodních národů, ale pak postupuje prostě podle zemí a křesťanství vynechává.

Obdobný postup zvolili i Claas Jouco Bleeker a Geo Widengren ve své souborné práci *Historia religionum* (1969). Má dva díly, první popisuje náboženství minulosti (prehistorická, starý Přední orient, Řekové, Římané, ostatní národy Evropy a předkolumbovská Amerika). Druhý díl, náboženství přítomnosti, obsahuje stati o židovství, křesťanství, islámu, mazdaismu, hinduismu, džinismu, buddhismu, náboženstvích Číny a Japonska. Je příznačné, že u této zá-

5/ Cit. dílo, s. 200–203.

važné encyklopedické práce se autoři předem vzdali jakéhokoli pokusu o takové třídění, které by bylo zároveň i hodnocením, třeba nepřímým.

Podobně, co nejobektivnější třídění, založené na geografickém pojetí, předkládá i **Hans-Joachim Schoeps**:<sup>6</sup>

1. vymřelá mimoevropská náboženství (Babylón, Egypt, Persie, Amerika),
2. vymřelá evropská náboženství (Geráni, Kelti, Slované, Řekové, Římané),
3. velká náboženství Východu (hinduismus, buddhismus, Tibet, Čína, Japonsko),
4. náboženství biblického zjevení (židovství, křesťanství, islám).

Zeměpisnému zřeteli při třídění náboženství dal přednost i **Ernst Dammann**,<sup>7</sup> který nejdříve postupuje po oblastech a jen na závěr přiřazuje poklasická náboženství křesťanského nebo islámského původu, tedy v podstatě systémy synkretistické, a nová náboženství současnosti, jako je umbanda, kargo, bahai či cao-dai.

#### e) Třídění kombinované

O systematizaci, která by spojovala zeměpisné třídění se sociologickým, se pokusil např. Kurt Rudolph, profesor religionistiky v Lipsku, který pro praktickou potřebu svých studentů náboženství třídí takto:<sup>8</sup>

- I. NÁBOŽENSTVÍ KMENOVÁ, rozlišená podle stupňů hospodářské vyspělosti, tedy sběratelé, lovci, pastýři, zemědělci.
- II. NÁBOŽENSTVÍ KULTURNÍ, to jest náboženství třídní, třídně rozrůzněné společnosti.
  - 1) **Lidová** náboženství – podle kulturně geografických zřetelů.
  - 2) **Ekumenická** náboženství, např. mystéria, přesahující národně-zeměpisné hranice.
  - 3) **Světová náboženství** (buddhismus, křesťanství, islám).
  - 4) „**Pokřesťanská**“ či „**moderní**“ náboženství.

Rudolphovo třídění má řadu výhod. Respektuje kulturní vývoj lidstva, ale nestaví do popředí hypotetický vývoj náboženství. Směšuje ovšem sociologické, geografické a historické hledisko. Nicméně takové kombinaci hledisek se nevyhneme, pokud se vůbec chceme – spíše z pedagogických důvodů přehlednosti nežli z důvodů principiálních – odvážit nějaké třídění předložit.

Sám vycházím z pojetí Rudolphova, které jen málo upravuji:

6/ Religionen, 1961.

7/ Grundriss der Religionsgeschichte, 1972.

8/ Totéž vyložil podrobně v časopise Kairos 13, 1971, s. 97–118.

**NÁBOŽENSTVÍ KMENOVÁ** (nepřesně „přírodních národů“) – tedy náboženství společenství bez písma, předliterárních, a to jak minulá, tak nynější či dosud přežívající. Uvnitř této skupiny lze postupovat dvojím způsobem:

1) **podle sociologického hlediska**, tedy náboženství sběračů, lovců, pastevců a zemědělců,

2) **podle zeměpisného hlediska**, tedy prakticky podle světadílů.

III. **NÁBOŽENSTVÍ NÁRODNÍ**, to jest náboženské systémy kulturních národů, které znaly písmo, vytvořily státy, žily v proudu vlastní kulturní tradice nebo byly alespoň na prahu takového vývoje. Zde je nejvhodnější postupovat geograficky či etnicky. Jde především o tato centra:

• **Starý Přední východ včetně Egypta**,

• **jižní Asie** (Indie),

• **východní Asie** (Čína, Japonsko),

• **Evropa**,

• **předkolumbovská Amerika**.<sup>9</sup>

III. **NÁBOŽENSTVÍ „SVĚTOVÁ“**, přesněji náboženství etického zlomu, tj. vzniklá přeznačujícím odmítnutím starších národních náboženství. Kromě islámu vznikla všechna kolem roku 500 př. Kr. a můžeme je typologicky rozdělit do dvou skupin:

1) **Karmanové systémy**, kde boha nahrazuje kosmický řád, karman.

To je v Indii buddhismus a džinismus, v Číně taoismus a konfucianismus. Někdy se také nazývají „**transpersonální**“, protože osobní Bůh je nahrazen nadosobním, tedy transpersonálním „Bytím“; nebo „**nonteistické**“ (podle I. Štampacha), protože nepočítají s osobním Bohem.

2) **Teistické systémy**, kam patří zřetelně zoroastrismus čili mazdaismus a islám, a kam ovšem někteří religionisté řadí i židovství a křesťanství.

IV. **NÁBOŽENSTVÍ ODVOZENÁ** z jiných systémů, tedy druhotná a směšující prvky různých proudů, tedy synkretizující. Je jich velice mnoho, hranice je plynulá, protože převzaté motivy a jakési „výpůjčky“ mohou být i v rámci I, II i III. Nicméně jsou však proudy, které se vědomě dovolávají různých, původně divergujících směrů. Mezi staré systémy tohoto typu patří např. mystéria, mandejci, manichejci atd., mezi nové bahai a cao-dai. A k nim lze přidat i některé novější prou-

9/ Podobným způsobem postupuje mytologická čítanka Prameny života. Obraz člověka a světa ve starých kulturách, 1982; nové rozšířené vydání pod titulem Duchovní prameny života, 1997.

dy „pokřesťanské“ ve smyslu K. Rudolpha, např. z křesťanství vydělený proud umbanda atp. V současnosti je asi nejvýraznějším představitelem takového synkretického proudu New Age, tj. Nový věk – věk Vodnáře, jednoho z dvanácti znamení zvěrokruhu, který se nyní počíná.

Tím máme zároveň před očima i postup další, druhé části této práce, soustředěné na religionistiku deskriptivní.

Druhá část

# RELIGIONISTIKA DESKRIPTIVNÍ

(POPISNÁ)